

analýzy se budou dále v knize zajímat, protože mohou posloužit jako výchozí pro jejich pochopení.

V dalších třech kapitolách jsou dále prezentovány již tři typy analýzy textu: obsahová analýza, nejstarší a nejrozšířenější typ analýzy textu v sociálních vědách, analýza diskurzu a analýza narativů, jež jsou dlouhodobě předmětem zkoumání sociálních věd. Každá z kapitol má podobnou strukturu. Začíná představením základních předpokladů daného typu analýzy. Dále je věnována pozornost několika vybraným technikám zkoumání textu zvoleným dle možnosti a aktuálnosti využití těchto metodologických postupů v sociologickém výzkumu, dle zkušenosti autora a v neposlední řadě dle toho, aby byly představeny přístupy, které odrážejí jak čtenářský, tak strojový přístup k analýze textu. V závěru jsou autorem zhodnoceny silné a slabé stránky daného typu analýzy, opět s aplikací čtenářské a strojové perspektivy analýzy textu. Tyto kapitoly jsou prezentovány tak, že umožňují i takovému čtenáři, který se zajímá jen o určitou metodu, studovat pouze tuto jím zvolenou.

Závěr pak autor věnuje diskusi některých vybraných aktuálních metodologických témat spojených s analýzou textů v sociálních vědách. Autor se v něm zaměřuje na budoucnost textové analýzy v sociálních vědách a předkládá několik skutečností – výzvy, se kterými se budou muset sociálněvědní výzkumníci, kteří budou analýzu textu chtít v budoucnu realizovat, „utkat“. V posledních letech jednak dochází k významnému nárůstu produkce a dostupnosti textů a s tím vznikají i metodologické otázky, které souvisejí hlavně s volbou vhodných výzkumných otázek a výběrem vhodných textů pro analýzu. Dále autor upozorňuje na stále minimální zapojování také zvukových, obrazových, pohybových a dalších modů textuálnosti sociální komunikace do sociálněvědní textové analýzy, přestože nelze analyticky opomíjet, že význam textů je vytvářen společně

s obrazy. Dalším významným tématem, které při analýze textu musí výzkumník řešit, je jazyková diversita textu. Přičemž autor upozorňuje hlavně na dnes velice aktuální téma publikování zjištění textové analýzy v mezinárodních časopisech a publikacích. S prezentací analýzy v jiném jazyce vznikají otázky přesvědčivosti a věrohodnosti zjištění. V neposlední řadě autor diskutuje stále aktuální téma sociálních věd, a to potenciál určité metody vytvářet či ověřovat teorie v rámci empirického výzkumu.

Stejně jako není jedna správná cesta, jak tvořit významy o sociální realitě, tak také tuto knihu je nutné chápat jen jako jeden z možných rámců, jak je možné prezentovat textovou analýzu v sociálních vědách. V sociálněvědní výzkumné praxi se dnes objevuje řada rozmanitých přístupů, jak analyzovat texty. Tato metodologická studie Martina Hájka tak může sloužit jako zdroj konceptuální výbavy výzkumníka pro analýzu textu, jako inspirační zdroj při promýšlení metodologických kroků, ale také jako vodítko při hledání možných odpovědí na některé z metodologických otázek spojených s analýzou textu v sociálních vědách.

Magdaléna Štovičková Jantulová

Joe Deville: *Lived Economies of Default – Consumer Credit, Debt Collection and the Capture of Affect*

New York, Routledge 2015, 212 s.

Britský sociolog Joe Deville se ve své knize zabývá tématy proměn způsobů definice identity a subjektivity aktérů: spotřebitele – dlužníka – bankrotáře; interakcemi jednotlivců, rodin, bank, firem vymáhajících nesplacené pohledávky, kreditních karet, „vymahatelských“ dopisů a telefonátů, které ustavují svět spotřebitelských úvěrů; zaměřuje se na techniky a nástroje, kterými jsou spotřebitelé/dlužníci připoutáváni ke

svým finančním závazkům. Odpovědi hledá přesvědčivým zasazením empirických dat do koherentního a konceptuálně inovativního teoretického rámce. Schopnost propojit určitý teoretický rámec, analýzu dat a interpretaci výsledků analýzy se ukazuje jako klíčová pro neotřelé nahlížení světa spotřebitelských úvěrů, praxe zadlužení a vymáhání dluhů věřiteli. Deville rozvíjí porozumění partikulárnímu předmětu výzkumu – spotřebitelskému úvěru; zároveň však ukazuje principy reprodukce sociálních a ekonomických vztahů v kontextu globálního kapitalismu. Daný konceptuálně-analytický rámec je tedy možné aplikovat na analýzu a interpretaci dalších kulturně-ekonomických jevů, jak v kategorii dluhů (hypotéční úvěry, neformální rodinné půjčky, úvěry před dnem výplaty), tak například v rámci nastavení symbolických i materiálních vztahů v marketingu (připoutávání aktérů k určité značce) nebo pracovních vztahů (emocionalita a moralita práce – např. ve vztahu k diskutovanému základnímu příjmu).

Odpovědi, které Deville formuluje, jsou založeny na datech různého charakteru: jedná se o výpovědi dlužníků i zaměstnanců firem vymáhajících pohledávky, historické materiály, techniky a procedury vymáhání pohledávek – telefonáty, dopisy. Různorodost datových zdrojů překlenuje autor poststrukturalistickým přístupem k jejich analýze a teoretickým rámcem vycházejícím z tradice teorie sítí aktérů (Actor-network theory, ANT), studií vědy a techniky (Science and technology studies, STS) a textů francouzských filozofů a sociologů Gillesa Deleuzea, Francka Cochoye a Michela Callona. Teoretické rámování předznamenává autorovu volbu hlavních analytických konceptů: nástroje (devices), připoutání (se) a odpoutání (attachment a detachment), návnada (lure), zabalení a rozbalení (enfolding a defolding), pocit (affect), kalkulace a „kvalkulace“ (calculation a qualculation), zachytávání (capture). Podobně je ovlivněna sa-

motná prezentace výsledků analýzy v textu, která se vyznačuje spíše intenzitou ilustrace výsledků a konstrukce interpretací než kvantitativní extenzitou. Přesto je analýza jako celek podpořena rozsáhlým empirickým materiálem, který následně autorovi slouží k formulaci hlavního argumentu. Ten definuje způsoby připoutávání (attachment) aktérů k dluhu skrze určité techniky, nástroje, objekty a procedury dalšími aktéry – bankami a vymahatelskými firmami. V tomto procesu hraje zásadní role aktivizace a specifické zachytávání (capture) pocitů a následné formulování konkrétních emocí. Deville detailně popisuje, jak institucionální aktéři pracují s intimitou a jaké návnady spotřebitelům kladou, aby vytvořili určitou subjektivitu spotřebitele/dlužníka ochotného nejprve úvěr využít a pak také splácet.

Autorův důraz na vybudování konzistentního teoretického rámce, pečlivost při prezentaci definic konceptů a jejich inovativní respecifikace v daném výzkumném kontextu čtenáři indikuje charakter zjištění, kterým je hutný popis a interpretace spíše než kauzální vysvětlení. Deville zpočátku rozvíjí komplexní konceptualizaci výzkumného problému, ve které však hrozí riziko přehlušení substanciálního tématu, tedy otázky, jakým způsobem se konstruují vztahy ke spotřebnímu úvěru. Tomuto dojmu může čtenář propadat především v úvodních kapitolách knihy, předtím než jsou prezentována empirická data a s nimi propojené koncepty. V analytických kapitolách (druhá až pátá) se však daný nedostatek z větší části rozplývá; provázanost autorovy analýzy s koncepty by mohla sloužit jako vzorový příklad teoreticky zakotvené interpretace výsledků analýzy dat. Koncept dluhu jako formy ekonomického vztahu je významný především z hlediska věcného zájmu autora. Deville se zde částečně rozchází s tradiční perspektivou, přičemž nevnímá dluh jen jako vztah mezi dvěma entitami (věřitel–dlužník), ale jako asambláž vztahů lidských

a ne-lidských aktérů. Klíčový je pro něj koncept připoutávání, kdy skrze aktivaci formálních či neformálních registrů kognitivního uvažování (calculation) a formováním konkrétních emocí z pocitů se ustavuje realita dluhu. Vymezuje se vůči psychologizujícímu přístupu, často aplikovanému v behaviorální ekonomii a nabízí výklad v souladu s vlastní teoretickou pozicí. Pocity jsou skrze určité nástroje formátovány a artikulovány do určitých emocí ve vztahu k dluhu. Nástroje jsou přitom definovány v širokém smyslu jako aktéři – lidé i objekty, aplikované technologie a know-how (automatické vytáčení v call-centrech, ekonometrické modely) a standardizované postupy (specifická sekvence v posílání dopisů věřitelům). Deville tak v důrazu na sociální povahu emocí a intimity jako specifické domény, která je relevantní pro rozhodování aktérů, navazuje na přístup Arlie R. Hochschild. V širší perspektivě Deville kriticky přispívá do debaty o procesech financionalizace a marketizace, která je vedená na poli ekonomické sociologie. V této debatě akcentuje roli materiálních objektů jako relevantních nástrojů pro neustálé znovustanovování a proměňování formy připoutání lidských aktérů k dluhu a závazku s ohledem na daný aktuální kontext. Rozporuje tak představu, že některé jevy či objekty jsou „ekonomické“ či „tržní“ samy o sobě, esenciálně, a naopak zdůrazňuje proces „stávání se ekonomickým“ (s. 8–10). To znamená, že nechápe dluh jako automaticky ekonomický jev propojený s fungováním trhu, ale zkoumá, jak se dluh *může stát* formou ekonomického vztahu.

Kapitoly knihy v různé míře tematizují materiální nebo procesuální aspekt daného tématu, případně odkazují na historický kontext. V první kapitole knihy Deville popisuje proces, kdy se spotřebitel stává věřitelem a následně je připoutáván k dluhu. V této souvislosti redefinoval pojem „návnada“ (lure), kterou chápe jako konfigurovanou materialitu objektů a jejich prostorovou distribuci, např. zasílání kreditních ka-

ret lákajících potenciální spotřebitele k využití úvěru. Tyto návnady vytvářejí v první chvíli pocity proměňující kognitivní uvažování aktérů. Pomocí návnady (např. kreditní karty) aktér může dosáhnout na dluh, který umožní okamžitě získat „něco“, co by bylo jinak nedostupné (spotřební zboží, zážitky). Lákavost dluhu tedy čerpá z toho, že umožňuje „kupovat si čas“, tj. přenášet budoucí spotřebu do současnosti, zatímco odsouvá splácení do budoucna. Druhá kapitola pokračuje ve sledování dráhy daného aktéra: z věřitele se stává „bankrotář“ (defaulter), tedy ten, kdo má problémy dostát formálním závazkům plynoucím z daného právního a ekonomického vztahu. Deville dále rozpracovává relevanci připoutávání (attachment) spotřebitelů/dlužníků k dluhu a popisuje, jak se toto připoutávání proměňuje v souvislosti se změnou subjektivitu aktéra. V této kapitole se autor také věnuje každodenní aktérské realitě žít v dluhu/bankrotu a ukazuje, jak je tato skutečnost provázána s emocemi aktérů a jejich tělesností. Ukazuje se tak jeho důraz na procesuální utváření formálních vztahů skrze neformální (intimní) domény sociálního života. Tematizuje pak vztah pocitů a časovosti, kdy věřitelé praktikují techniky tzv. anxious anticipation; dlužník ví, že přijde „vymahatelský telefonát“, ale neví, kdy přesně se tak stane – žije tedy v realitě očekávání nepřijemného, což ovlivňuje jeho vztah k danému závazku. Ve třetí kapitole je pak tématem historie vymáhání dluhů – institucionalizace a legalizace dané praxe ve Spojených státech a Velké Británii. Deville argumentuje, že tělesnost je stále relevantní z hlediska nakládání s dlužníky. Tělo dlužníka je v současnosti zachycováno (captured) jinými způsoby než v minulosti. Věznění těla aktéra se proměnilo v zachycování a formování jeho pocitů a módů kalkulace tak, aby se zvýšila pravděpodobnost splacení závazku. Deville dále popisuje, jak byly pocity objeveny tzv. průmyslem spotřebitelských úvěrů a na ně navázaných vymahatelských firem prostřednictvím kvazi-

vědeckých metod, experimentálního testování a psychologizujících diskurzů, skrze které byly vyvinuty, artikulovány a legitimizovány současné metody vymáhání dluhu.

Čtvrtá kapitola pak nejvíce využívá dat z terénního výzkumu ve třech firmách pro vymáhání pohledávek ve Velké Británii. Deville zde odkazuje k praxi „vymahatelských“ telefonických hovorů, kde se projevuje management emocí. Deville se v této kapitole dostává k jádru procesu připoutávání k dluhu. Ukazuje, že zde fungují dva módy ovlivnění aktérů: jeden skrze aktivaci neoliberální představy seberegulačního spotřebitele, který by se měl racionálně rozhodnout sám podle vlastních schopností, a druhý skrze přímou disciplinaci aktéra, kdy firmy nabízejí určité „řešení situace“ s cílem vytěžit co nejvyšší návratnost (nedobytné) splátky. V páté kapitole je opět kladen důraz na empirický materiál, v tomto případě textuální povahy, ve formě dopisů zasílaných firmami dlužníkům s cílem donutit je splácet. Deville argumentuje, že sémantika dopisů aktivizuje specifické módy čtení, které implikují určité způsoby kognitivního hodnocení (calculation), do kterého se opět otiskují pocity dlužníků. V tomto případě pocit hrozby z toho, co může přijít, pokud nebude zaplacen; od nenápadného po explicitní vyhrožování soudy a zabavením majetku. Pro utváření dlužnickových pocitů, a tedy jeho vztahu k dluhu je opět relevantní časová dimenze – co může či má nastat v budoucnu. V závěrečné kapitole Deville shrnuje své argumenty a zároveň tematizuje opačný proces – odpoutávání se od dluhu splacením závazku či osobním bankrotem. Ukazuje přitom, že racionalizace vybírání dluhů a snaha o co největší ekonomickou efektivizaci v rámci firem vytváří pobídku emočně disciplinovat (např. hrozbami a snahou vyvolat úzkosti z dluhu) ty, kteří se jeví jako kooperativní aktéři; ti, kdo s firmou komunikují a mají snahu o splacení dluhu. V tomto bodě Deville hodnotí danou praxi a kla-

de si otázku, zda je taková politika dluhu (ne)morální.

Odpovědi, které autor nabízí, jsou relevantní pro nové nahlížení problémů v rámci (ekonomické) sociologie. Na druhou stranu však nemusí všichni čtenáři shledat jako dostatečnou míru a formu kritiky určitých asymetrických vztahů a evidentně exploitačně nastavených procesů. Přestože autor částečně reflektuje morální dilemata související s jeho terénem a s výsledky jeho práce, činí tak v zásadě až v poslední kapitole (a částečně v předmluvě a úvodu). Někteří čtenáři by rozhodně uvítali více reflexivity z hlediska větší diskuze pozice a role autora během jeho terénních výzkumů, kdy Deville sice popisuje emocionalitu některých rozhovorů, ale dále nerozebírá všechny případné implikace, které jeho výzkum může mít jak pro jeho informátory a informátkorky nebo obecně pro zkoumanou skupinu. Kromě debaty o (ne)reflexivitě a (ne)kritičnosti je možné problematizovat také autorův analyticko-konceptuální rámec (ANT, STS), přičemž v některých „fázích“ jsou zjištěny sice obsáhlé, ale stále jen deskriptivní a nedostatečně analytická a interdisciplinární například z hlediska nedostatečného propojení s přístupy politické ekonomie, v rámci kterých jsou otázky financionalizace, komodifikace a monetizace zasazeny do širšího (strukturálního, třídního) rámce.

Kniha je nicméně relevantní i mimo obor ekonomické sociologie svým příspěvkem do debaty ohledně charakteru výkonu moci v neoliberální společnosti. Deville na základě různorodých a historicky kontextualizovaných dat ilustruje argument, že spotřebitelské úvěry a dluh fungují jako mocenské nástroje. Ukazuje, že se v dané oblasti uplatňuje kombinace dvou módů výkonu moci formováním subjektivity aktéra: (1) self-governance aktivované diskurzivně étosem sebeodpovědnosti (za vlastní ekonomické jednání) a (2) disciplinace aktéra skrze určité paternalistické příkazy a zákazy odkazující na morální a legalitu

jednání (např. hrozby zabavení majetku). Deville argumentuje, že oba dva módy jsou provázané a efektivní ve své souhře. Výhodou jeho přístupu je, že dokáže mapovat místa systému, která jsou na pomezí mezi formálním a neformálním světem. Zdá se totiž, že právě tato na první pohled neviditelná místa v systému jsou ta nejvýznamnější z hlediska jeho reprodukce.

Tomáš Samec

Roger Waldinger: *The Cross-Border Connections*

Cambridge, Harvard University Press
2015, 240 s.

Roger Waldinger je profesorem sociologie na Kalifornské univerzitě v Los Angeles ve Spojených státech amerických. Je uznávaným badatelem na poli migrace a mimo jiné je označován za proponenta asimilační teorie, čímž údajně navazuje na tradiční americký narativ. Roger Waldinger je také již tradičním kritikem konceptu transnacionalismu (např. R. Waldinger, D. Fitzgerald. „Transnationalism in Question.“ *American Journal of Sociology*, 2004, 109 (5): 1177–1195), který se snaží postihnout přeshraniční vazby imigrantů, a jeho nová kniha s názvem *The Cross-Border Connections* tuto skutečnost jen potvrzuje.

V rámci postmoderního „obratu“ v sociálních vědách v osmdesátých a devadesátých letech 20. století se objevil koncept přeshraničních (transnacionálních) vazeb, který poukázal na politické, ekonomické a sociální vazby imigrantů směrem k jejich původní komunitě v zemi emigrace. Problematickým specifikem raných teorií transnacionalismu však bylo přeceňování těchto vazeb a kvůli nedostatečné reflexi bylo přeshraniční spojení imigrantů označováno jako kompatibilní, ideální a bezproblémové. Posílané remittance tak měly mít „jen“ pozitivní dopad a geografická vzdálenost měla nejen udržovat, ale i akcelarovat pozi-

tivní rodinné a komunitní vazby napříč státy. Zdaleka méně pozornosti však bylo věnováno např. nízké efektivitě remitancí, kdy se za poslané peníze stavěla spíše nepotřebná, a nikoliv životně důležitá zařízení (např. sportovní hřiště namísto studně), a málo pozornosti bylo věnováno i negativním důsledkům fyzické separace. Roger Waldinger tak upozorňuje na „idealismus“ transnacionálních vazeb a ve své nové knize uvádí četné příklady problematického vztahu mezi imigrantem a původní komunitou. Kriticky se tak vyjadřuje k idealistickému obrazu transnacionalismu a uvádí negativní dopad sociální a prostorové vzdálenosti na uspořádání vztahů mezi imigrantem a „stay behind“ (tj. nemigranty žijícími v původní zemi).

Autor se v úvodní kapitole věnuje kritice konceptu transnacionalismu a dialektické definici pojmů emigrant a imigrant. Tím se snaží překonat klasickou dichotomii, kdy na *emigranta* nahlíží transnacionální teorie jako na jedince udržujícího vazby s původní komunitou a na *imigranta* nahlíží proponenti asimilace jako na jedince adaptujícího se na podmínky v přijímající zemi. Autorova publikace má dále chronologickou podobu. Migranti přicházejí do přijímající země primárně kvůli výdělků a své mzdy posílají rodině žijící v zemi emigrace. Zpočátku tak udržují poměrně stále a silné přeshraniční vazby, ovšem s rostoucím začleněním do přijímající společnosti se tyto vazby mění, migranti totiž netouží pouze po posílání remitancí, ale také chtějí zlepšit své životní podmínky v „nové“ zemi. Začleňují se do majoritní společnosti a do přijímajícího státu a dochází tak k proměně vztahu mezi imigrantem a původní komunitou a mezi imigrantem a majoritou v přijímající zemi.

Je tak patrné, že Roger Waldinger zdůrazňuje vliv geograficky blízkého okolí na identifikaci jedince. Migrant se totiž pod vlivem nového prostředí stává pro původní komunitu „odlišným“: podmínky v původní komunitě se nemění, zatímco migrant ve